

Vesîletü'n-Necât'ta Cinashlı Kullanımlar

Pun Usage in Wasîlat al-Najât

Bekir Belenkuyu¹

ÖZET

Türk kültür ve yaşayışındaki önemli metinlerden biri olan *Vesîletü'n-necât* yazıldığı tarihten itibaren geniş bir etki sahasına sahip olmuştur. Hz. Muhammed'in hayatından önemli kesitleri ele alan muhtevasının kıymetli oluşuyla birlikte üslup bakımından da dikkati çeker. *Vesîletü'n-necât*'ın üslubunu ele alan pek çok kaynak bu eserin üslubundaki en belirgin unsurlardan birinin cinaslar olduğunu belirtir. Esas olarak yazılış ve söylenişleri aynı olduğu halde anlamları farklı kelimelerle kurulan cinaslar Türk halk edebiyatında ve klasik Osmanlı şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Söz sanatlarından biri olarak ele alınan cinas Arap harfleri göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Dört benzerlik yönünün nazara alındığı cinas, harflerin tam uyumu veya ihtilafına göre tasnif edilir. Bu yazıda öncelikle cinas hakkında genel bir çerçeve çizilmiş ve her bir cinasın yerini tam olarak tespit edebilmek için bir cinas şeması çıkarılmıştır. Bundan sonra kaynaklardaki tasnif çerçevesinde *Vesîletü'n-necât*'ın cinaslı kullanımları ele alınmıştır. Her bir cinas türü kısaca izah edilmiş ve metne olan katkısına değinilmiştir. *Vesîletü'n-necât*'taki örnekler de ilgili başlık altında, içinde geçtiği beyitlerle birlikte yazılmıştır. Ayrıca tespit edilen cinaslı kullanımların edebî açıdan değerine de değinilmiştir. Bu sayede *Vesîletü'n-necât*'taki cinaslı kullanımların kaynakların belirttiği gibi nitelikli olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Vesîletü'n-necât*, Mevlid, Süleyman Çelebi, Cinashlı, Ahenk

ABSTRACT

Süleyman Çelebi's *Wasîlat al-Najât* is an important text in Turkish culture and life and has had a wide range of influence since the time it was written. The work draws attention in terms of style as well as the value of its content, which deals with important sections from the life of Hz. Muhammed. Many sources dealing with the style of *Wasîlat al-Najât* have stated one of the most distinctive elements regarding the style of this work to be the use of puns. Although the spelling and pronunciation are the same, the phrases were formed with various words frequently used in Turkish folk literature and classical Ottoman poetry. Puns are considered one of the rhetoric arts and are evaluated by considering the Arabic letters. Puns that take into account the four aspects of similarity are classified according to the exact harmony or conflict of the letters. This article will firstly draw a general framework regarding puns, with one being noted in order to determine the exact location of each type of pun. Afterward, the study will discuss the use of puns in *Wasîlat al-Najât* within the framework of their classifications in the sources. Each type of pun is briefly explained and its contribution to the text is mentioned. The examples in *Wasîlat al-Najât* are also written under their relevant headings, together with the couplets in which they are mentioned. In addition, the study will also mention the literary value of the identified pun usages, in this way attempting to reveal whether the puns used in *Wasîlat al-Najât* have the qualifications as indicated by the sources.

Keywords: *Wasîlat al-Najât*, Mawlid, Süleyman Çelebi, Pun, Harmony

¹Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID: B.B. 0000-0002-7319-9060

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Bekir Belenkuyu,
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, Türkiye
E-mail: bekirbelenkuyu@anadolu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 18.09.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 22.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 28.11.2022

Kabul/Accepted: 23.12.2022

Atıf/Citation:

Belenkuyu, B. (2022). Vesîletü'n-Necât'ta cinaslı kullanımlar. *TUDED*, 62(2), 583-604.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2022-1176986>

EXTENDED ABSTRACT

This study firstly discusses the subject of puns. Although different approaches exist regarding the classification of puns, this study has determined the classical classification to be more appropriate. The study attempts to reveal the characteristics of puns, their limits, and old and new approaches to making puns. The study has also prepared a chart showing the types of puns in order to better see the position types of puns have in the classical approach. After providing general information, the study will examine the puns expressed in Süleyman Çelebi's *Wasîlat al-Najât*.

Most of the sources that address the stylistic features of *Wasîlat al-Najât* have drawn attention to its usage of puns. Puns are said to have been used since ancient Turkish poetry, and *Wasîlat al-Najât* is one important example of Turkish poetry possessing this feature. This study has been prepared based on the question of whether the puns used in *Wasîlat al-Najât* are focused and what type of puns they qualify as. This question is an important starting point, as the sources that have addressed the puns in *Wasîlat al-Najât* were content only giving a few examples of puns. When scanning the studies that have been published regarding *Wasîlat al-Najât* as a text or that have examined this work, the subject of puns is seen to have been always handled superficially. Recent master's theses and articles are also far from having adequately explained this issue. Therefore, this study has examined the full text of *Wasîlat al-Najât* from beginning to end and classified all the examples of puns in the couplets after identifying them.

While processing the collected data, explaining the different types of puns became necessary. Therefore, after a general introduction to puns, the study will provide brief information about each type of pun based on what is found in the sources. The study will address the semantic contribution of these types of puns to the text, as well as the value of harmony. Then, the study will then provide copies of exemplary couplets in relation to the types of puns used in *Wasîlat al-Najât*. In order not to unnecessarily increase the length of the article, only the most qualified examples will be displayed, with the location of couplets for the remaining examples of type being shown in the footnotes.

Accordingly, a total of 288 puns were identified in *Wasîlat al-Najât*. Among the types of puns mentioned in accordance with the classical classification, no examples of *darbî* [striking] puns were found. 230 incomplete puns and 58 completed puns have been identified. Among the incomplete puns, 12 examples of *mükerrer* [reiterated] puns, four examples of *muharref* [corrupted] puns, and six examples of *hattî* [old era] puns were found. Among the *nâkıs* [incomplete] puns, 44 examples of *mutarrağ* [partial] puns, 12 examples of *müşevveş* [disorganized] puns, and 19 examples of *müzeyyel* [add-on] puns have been identified. The most common type of pun in *Wasîlat al-Najât* is the *mütekarib* [recurring] pun with 31 examples of the *muzârî* [similar] pun as a subtype, as well as 102 examples of *lâhık* [linked] puns. The incomplete puns are seen to not directly shape the meaning but to contribute to greater harmony. The 58 examples of *nâkıs* [incomplete] puns in the text are also seen to

affect the meaning. The study also found 16 examples of *mürekkebe* [mixed] puns, another type of *nâkıs* [incomplete] pun, which can be further broken down in terms of subsubtypes into four examples of *müteşâbih* [allegorical] puns, seven examples of *mevrûk* [separated] puns, and five examples of *merfû* [elevated] puns. In accordance with grammatical classifications, 10 examples of *mümâsil* [exemplified] puns and 32 examples of *müstevfâ* [perfect] puns have been identified. The types of puns mentioned in previous sources regarding *Wasîlat al-Najât* must have been complete puns because the precise puns are immediately noticeable in the text. Still, the examples complete puns also make a great contribution to the meanings of the couplets. Upon having revealed all the puns expressed within *Wasîlat al-Najât*, the study concludes this text to be rich and qualified in terms of puns.

Comparing the use of puns in *Wasîlat al-Najât* with other mawlid texts in Turkish literature would also be appropriate for revealing the influence *Wasîlat al-Najât* has had due to its important place in Turkish culture and life. In this way, future studies can reveal the area of influence area Süleyman Çelebi's work has had using more concrete data.

GİRİŞ

Mevlid türünün akla ilk gelen örneği olan *Vesîletü'n-Necât* Türk edebiyatındaki aynı muhtevalı eserlerin, tesiri en uzun süreni ve etki sahası en geniş olanıdır. Süleyman Çelebi'nin (ö. 825/1422) bu eseri, pek çok açıdan diğer bütün mevlidlerden ayrı ve özel bir konuma sahiptir (Köksal, 2011, s. 34). Yazıldığı tarih olan 1409'dan itibaren günümüze kadar hâlâ canlı bir şekilde etkisini sürdüren *Vesîletü'n-necât* Türk kültür ve yaşayışının da en önemli metinlerinden biridir. Hz. Peygamber'in (a.s.m.) hayatını ele alan muhtevasının kıymetli oluşuyla birlikte sehl-i mümteni derecesindeki ifadeleriyle de etkili olan *Vesîletü'n-necât* akılda kalıcı ve etkileyici bir ahenge sahiptir. Mevlidin bu özelliği onun kendine has bir ezgiyle birlikte, hemen her türlü vesileyle kültür ve hayatın içinde bulunmasını sağlamıştır.

Muhtevası ve dış yapısıyla, içinde doğduğu Türk milletine mal olmuş bu eser, her türlü mübalağa ve yapmacılıktan uzak, sade, saf ve samimi bir dille kaleme alınmıştır (Timurtaş, 1990, s. 1). *Vesîletü'n-Necât*'ın dil ve üslubuna bakıldığında mesnevi kurgusu, bölümlerin tanzimi, beyitlerin yoğun ve sade anlatımı, ifadelerin halk diline yakınlığı, aruzun kullanımı, ses-mana uyumu gibi hususlarda kendine has bir çizginin yakalandığı görülür. Bu yapıların pek çoğu mevlid metnine muhatap olanlar tarafından kolaylıkla fark edilebilir ve müstakil örnek olmanın ötesinde *Vesîletü'n-Necât*'ın tamamına yayılan bir üslup özelliği olarak takip edilebilir. İşte mevlidin, yazıldığı dönemin edebî çerçevesini aşan şahsî ve sanatlı üslûbunun önemli parçalarından biri de cinaslı söyleyişler olmuştur (Pekolcay, 2004, s. 486).

Cinasın *Vesîletü'n-necât*'ta sıklıkla karşılaşılan bir söz sanatı olduğu, bunun Türk şiirinin eskiden beri kullanılan bir özelliğine örneklik teşkil ettiği, kullanılan cinasların *Vesîletü'n-necât*'a değer kattığı gibi kanaatler farklı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir (Timurtaş, 1990, s. XII; Pekolcay, 2004, s. 486; Eroğlu, 2007, s. 230). Sadece belirgin cinas örnekleri üzerinden yapılan bu değerlendirmeler mevlid metninde özellikle takip edildiği anlaşılan cinas kullanımına sadece genel bir çerçeve çizmektedir. Bu yüzden belirgin örneklerin ötesinde klasik tasnifteki detaylara göre *Vesîletü'n-Necât*'taki cinasların yeniden tespiti bu araştırmanın çıkış noktası olmuştur.

Yapılan inceleme neticesinde *Vesîletü'n-Necât*'taki cinasların tamamı tespit edilmiş ve ardından bunların tasnifi yapılmıştır. Buna göre bazı cinas türlerinin diğerlerinden daha yoğun bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Mevlid metnindeki cinasların türlerine göre niceliği ve bunların şiir diline göre niteliği hakkında daha doğru tespitler yapabilmek için cinas sanatı hakkında bir çerçeve çizmek yerinde olacağından dolayı belagatle ilgili eserlerdeki bilgiler gözden geçirilmiş ve klasik tasnife göre cinasları en kapsamlı şekilde ele alan bir yaklaşım ortaya konulmuştur.

Cinas konusunun klasik tasnifteki alt başlıklarını daha iyi konumlandırabilmek amacıyla öncelikle bir tablo oluşturulmuştur (bkz. **Tablo: 1**). Tablonun yer aldığı başlıkta cinasların genel çerçevesi çizildikten sonra *Vesîletü'n-Necât*'ın her bir cinaslı kullanımı, ilgili başlık altında değerlendirilmiştir. Mevlid metninde türlerine göre incelenen cinasların edebî açıdan değerli

olup olmadığı hakkında da görüşler ileri sürülmüştür. Bu sayede Süleyman Çelebi'nin cinaslı kullanımları hakkında somut veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmanın odak noktası olan, Süleyman Çelebi'nin mevlidindeki cinaslı ifadeleri ortaya koymadan önce cinasla ilgili aşağıda çizilecek genel çerçeve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

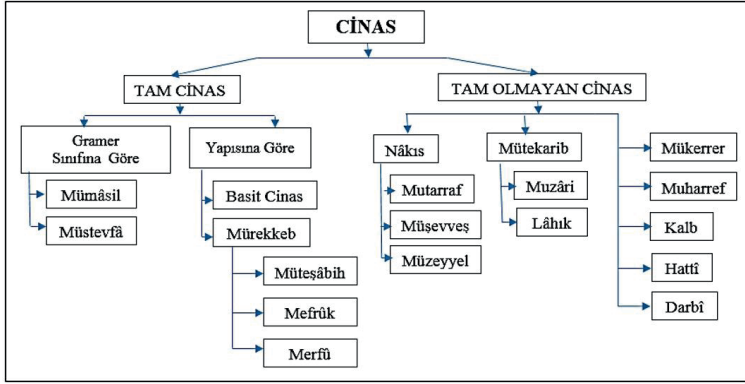
1. Cinaz

Klasik şiirde ve halk şiirinde sıklıkla karşılaşılan, özellikle mizahî konularda okuyucunun ilgisini çeken cinaz (Kılıç, 1993: 14) farklı anlamlara sahip iki lafzın benzer telaffuzda oluşuyla ortaya çıkan ve sözü güzelleştiren lafzî sanatlardan biri olarak kabul edilir (Ahmed Cevdet, 1323, s. 157). Cinazlar bilhassa kafiye ve redif olarak karşımıza çıkar. Cinaz için *tecnis* terimi de kullanılmıştır. *Tecnis*in halk şiirinde daha özel bir anlamda, cinaslı şiirler için bir tür ismi olarak kullanımına da rastlanır (Özarlan, 2018).

Cinaz, doğrudan ses ve sözle ilgili benzerliğinden dolayı umumiyetle ilk bakışta fark edilen bir ahenkle kendini gösterir. Bununla birlikte bazı cinaslı söyleyişler anlam katmanlarıyla birlikte manzum ve mensur eserlerde daha sanatlı bir yapıda karşımıza çıkar. Cinaslı söyleyişin kıymeti, farklı anlamları çağrıştıran çok katmanlı ifadeleri beraberinde getirdiği oranda artmaktadır. Klasik Osmanlı şiirinde cinazın lafza ve anlama bakan sanatlı pek çok örneğine rastlamak mümkündür (Macit, 2016, s. 23). Bu bakımdan temelde seslerin benzerliğine dayanan cinaslı gerçek sanat seviyesine çıkararak husus aynı zamanda benzer seslerin/kelimelerin taşıdığı anlamlardır. Dolayısıyla cinaz sadece lafza değil aynı zamanda anlama da bakan bir sanat olarak değerlendirilmelidir.

Lafızlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklara göre cinaz, çeşitli başlıklar altında ele alınır. Benzer telaffuza sahip kelime ve hecelerin tekrarıyla oluşan ahenk sayesinde muhatabında dinleme arzusu uyandıracakı düşünülen cinasta (Kaya, 2019, s. 107) temel olarak dört benzerlik yönü üzerinde durulur: Harflerin (1) Cinsi, (2) Sayısı, (3) Hey'eti, harekesi ve (4) Sıralanışı. Öncelikle cinastaki bu temel unsurların Arap harfleri dikkate alınarak ortaya koyulduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bu dört başlıktaki benzerlik ve farklılığa göre cinaz çeşitleri isimlendirilir (Öztoprak, 1999, s. 151). *Vücûh-i erbaa* denilen dört unsurun ittifak ettiği durumda *tam cinaz* meydana gelirken bu unsurlardan birinin farklılaşmasıyla *gayr-ı tam/tam olmayan cinaz* meydana gelir (Kılıç, 1993, s. 13). Her iki cinaz çeşidinin de farklı alt başlıkları bulunur. Geleneksel yaklaşımın kabul ettiği bütün cinaz çeşitlerinin yeri oluşturduğumuz aşağıdaki şemada daha belirgin şekilde görülebilecektir.

Tablo 1. Cinas Çeşitleri Şeması

Klasik Arap belagatine dayanan yukarıdaki sınıflandırmada yer alan *kalb cinası* cinasla ilgili fakat müstakil bir sanat olarak ele alan kaynakların (Dilçin, 2009, s. 481) yanında *iştikak*, *şibhü'l-iştikak*, *reddü'l-acüz ale's-sadr*, *iham*, *müşakale*, *akis* gibi sanatları cinas çeşidi sayan veya cinastan doğduğunu iddia edenler de bulunmaktadır (Öztoprak, 1999, s. 154). Bunlardan başka özellikle Batı kaynaklı retorik yaklaşımın etkisiyle kendini gösteren sınıflandırmada *manevî cinastan* söz edilir. Bu tür cinas için iki ayrı lafızdan bahsedilmez. Tek lafız üzerinden kelimenin farklı anlamları göz önünde bulundurularak bir cinas ortaya koyulduğu iddia edilir. Bu yüzden *tevriye* ve *istihdam* gibi sanatlarla karışan yönlerinden dolayı *manevi cinas* tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkar (Bilgegil, 1989, s. 320-326). Yine de tek lafız üzerinden böyle bir cinas türünü kabul edip inceleyen çalışmalar da yapılmıştır (Mum, 2010).

Klasik edebiyata dair bazı kavramların yıpranıp yeniden sorgulandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında cinas da nasibini almıştır. Cinasın anlamı yoğunlaştırmayan ve sadece lafza dayanan en temel basit niteliği bu söz sanatının ciddi bir tartışmanın odağında bulunmasına sebep olmuştur. Bu sanatın hüner göstermeye yönelik sadece ahenkli bir tekrara dayanan yönü, cinasa karşı takınılan eski ve yeni tavrın mihenk taşlarından birini teşkil eder. Tanzimat öncesindeki klasik yaklaşım, tam cinasta aranan dört benzerlik yönünden biri bozulduğu zaman bile bir cinas türünün oluştuğunu ifade eder. Klasik belagat kitaplarında da sanat değerine değinmeden türlü alt başlıklarla cinasın ele alındığı görülür. Tanzimat sonrasında ise eski ve yeni şiir anlayışının mühim bir tartışma ve çatışma alanı olan cinas (Eliacıık, 2013, s. 85) hakkında farklı fikirler ortaya koyulmuştur. Bu tartışmalar sadece cinasın mahiyetiyle değil tasnifiyle ilgili de ciddi eleştirileri içermektedir. Cinaslı sözler arasındaki benzerliğin ne kadar çok olursa o kadar kıymetli olacağı, “*yalvaracak-varacak*” gibi kelimeler arasında tecnis kabul edildiği takdirde birçok kafiyenin cinas olması gerekeceği Recâizâde Mahmud Ekrem tarafından ifade edilmiştir (Eliacıık, 2013, s. 80). Cinasla ilgili henüz sonuca ulaşmamış tartışmalar zaman zaman cinasla ilgili yeni tasniflerin yapılmasına kapı aralamıştır¹. Bu durum böyle tartışmalı

1 *Garib-nâme* metni üzerinde cinasların daha çok kelime türlerine, sestelik ve çok anlamlılığına göre yapılmış yeni bir tasnifi için Vugar Sultanzade'nin çalışmasına (2021) bakılabilir.

bir konu hakkında çok çeşitli metinlerden yola çıkarak kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu yazıya konu olan *Vesiletü'n-necât*'ta tespit edilen cinasların sınıflandırılmasında ise Osmanlı şiiriyle ilgili geleneğin tasnifine dayanarak oluşturulan günümüzde yazılmış şiir bilgisi kitaplarındaki klasik tasnif kabul edilecektir.

2. Vesiletü'n-necât'taki Cinash İfadeler

Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ında² cinaslı ifadeler ilk bakışta dikkati çeken unsurlardandır. Mevlid metninde 288 adet cinaslı ifade tespit edilmiştir. 732 beyitlik bir mesnevde bu sayıda cinasın bulunması, cinas kullanımının yoğunluğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir veridir. Bunların hepsinin aynı edebî kıymette olduğunu iddia etmek doğru olmasa da anlamın kuvvetinin cinasla birlikte sağlandığı örneklerin de az olmadığı ifade edilmelidir. Aşağıda *Vesiletü'n-necât*'taki cinaslar, dâhil olduğu cinas türü hakkında verilen kısa bilgiden sonra izah edilerek sıralanacaktır. Tespit edilen bütün örnekleri sıralamak makale boyutlarını aşacağı için en belirgin örnekler üzerinden konuyu izah etme yoluna gidilmiştir.

Vesiletü'n-necât'ın cinas bakımından oldukça çeşitli örnekleri ihtiva ettiği görülmektedir. Yukarıda verilen, cinas çeşitlerinin gösterildiği şemadaki *darbî cinas* dışındaki bütün cinas türlerine *Vesiletü'n-necât*'ta en az birkaç örnek bulabilmek mümkündür.

Vesiletü'n-necât'ta tespit edilen cinaslı kelime ve ifadelerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Vesiletü'n-necât'taki Cinash Türlerinin Sayısı

Cinas Türleri	Tam Cinash					Tam Olmayan Cinash								Toplam Sayı	
	Gramer Sınıfına Göre		Yapısına Göre												
	(Aynı zamanda Basit)		Mürekkebe			Nakış			Mütেকâ-rib		Mükerrer	Muharref	Hattî		Darbî
	Mümâsil	Müstevfâ	Mütешâbih	Mefrûk	Mertû	Mutarrâf	Müşevveş	Müzeyyel	Muzârî	Lâhik					
Ara Toplam	58					230									
	10	32	4	7	5	44	12	19	31	102	12	4	6	-	288

2 *Vesiletü'n-necât*'ın Latin harfleriyle pek çok neşri yapılsa da bunların birçoğunda keyfî tasarrufların yapıldığı görülür. İlmî ölçülere dikkat edilerek Ahmet Ateş (1954), Neclâ Pekolcay (2005), Faruk Kadri Timurtaş (1990), Mehmet Akkuş (2016) gibi araştırmacıların yaptığı ve bazılarının birden farklı baskısı olan neşirler de bulunmaktadır. Bunlardan Faruk Kadri Timurtaş'ın neşri (1990) telaffuzda takip edilen yöntemin cinaslı söyleyişleri daha iyi yansıması bakımından yaptığımız bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada belirtilen beyit numaraları Timurtaş neşrindeki (1990) 1-85. sayfalar arasında yer alan "*Vesiletü'n-Necât (Eski ve asıl metin)*" başlıklı bölümde karşımıza çıkan metnin beyitlerine işaret etmektedir.

Tam cinasların anlama kuvvet veren ve anlamın farklı şekillerde anlaşılmasına vesile olan yönünden dolayı daha edebî olduğu, tam olmayan cinaslarına anlamdan ziyade ahenge katkı sağladığı görülür. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında tam cinaslardan başlayarak tespit edilen bütün örnekler ilgili başlık altında sıralanacaktır. Örnek olarak verilen cinaslı kullanımların Arap harfleriyle olan yazımının esas tutulduğu ve bazı durumlarda telaffuza dayalı örneklerle karşılaşılabileceği unutulmamalıdır. Bu yazıyı gereksiz yere uzatmamak için örneklerden sadece en belirgin vasıflara sahip olanları tam olarak yazılacak, geri kalan cinaslı kullanımların beyit numaraları dipnotta verilecektir.

2.1. Tam Cinas

Eğer iki kelime arasında harflerin cinsi, sayısı, hey'eti (harekesi, okunuşu) ve sıralanışı bakımından bir uyum varsa buna tam cinas adı verilir. Bu cinas türü kelimelerin gramer sınıfına ve tek veya birden fazla kelimededen oluşmasına göre alt başlıklara ayrılır (Ersoy, 2013, s. 207). Bu türdeki cinaslı kelimeler sesteş olabileceği gibi kelimelerin birinde veya her ikisinde yapım ve/veya çekim ekleriyle de uyum sağlanabilir. Asıl cinas denilebilecek ve söz sanatlarından sayılabilecek olan cinas türü tam cinaslardır (Tâhir-ül Mevlevî, 1994, s. 32). *Vesîletü'n-necât*'taki sanat bakımından en nitelikli cinasların tam cinaslar olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür cinaslar sayesinde Süleyman Çelebi ahenkli bir söyleyiş yakaladığı gibi anlamı da kuvvetlendirmiştir. *Vesîletü'n-necât*'taki tam cinas örneklerini alt başlıkları altında göstermek daha detaylı bir izaha fırsat tanıyacaktır.

2.1.1. Gramer Sınıfına Göre

Tam cinası oluşturan örneklerin isim veya fiil durumunda olmaları cinas türünün tespitinde önemlidir. Gramer sınıfına göre değerlendirilen tam cinas örneklerinin yapı bakımından genellikle tek kelimededen yani basit cinaslar olduğu görülmektedir.

2.1.1.1. Mümâsil Cinas

Cinası meydana getiren kelimelerin her ikisi de isim veya her ikisi de fiil olduğu durumda karşımıza çıkan cinas türüdür (Kılıç, 1993: 13). *Vesîletü'n-necât*'taki mümâsil cinas örneklerinde hem isim hem de fiil türünden kelimeler karşımıza çıkar. Zaman zaman Eski Anadolu Türkçesindeki ses hadiselerinin tam mümâsil cinasları oluşturmada önemli bir yere sahip olduğu görülür. Aşağıdaki örnekler fiil türünden kelimelerin oluşturduğu mümâsil cinaslardır:

‘İşk ile gel imdi Allah **eydelüm**³ (ایدلم)
Derd ile göz yaşı'la âh **idelüm** 7⁴

3 Bu yazı boyunca cinasları daha iyi görebilmek için beyitlerdeki cinaslı kelimeler bizim tarafımızdan koyu yazılmıştır. Beyit örneklerinde umumiyetle noktalama ve imlâ hususunda neşredenin (Timurtaş, 1990) tasarruflarına bağlı kalırsa da anlamın karışabileceği bazı örneklerde çeviriyazı işaretleri tarafımızca koyulmuştur. Örnek beyitlerin ilk mısraının sonunda parantez içinde verilen kelimenin bizim tarafımızdan konulan Arap harfli yazımı da cinaslı kullanımların daha iyi görünmesini sağlayacaktır.

4 *Vesîletü'n-necât*'ın Timurtaş neşrindeki (1990) beyit numaraları yazı boyunca bu şekilde beyitlerin sonunda

Her kim ana irdi irdi Tanrı ya Tanrı dîdârını gördi bî-riyâ	96	(ایردی)
Bir nefes nefes arzusına uymadı Gaflet uykusuna talup uy'madı	423	(اویمادی)

Verilen son örnekte, uy- fiiliyle uyu- fiilinin Türkçenin zengin ek yapısı ve esnek ses hadiselerine fırsat tanıyan niteliği sayesinde nasıl cinaslı bir ikiliye dönüştüğü görülür. Aşağıdaki örneklerde isim türünden kelimelerle oluşan mümâsil cinaslardır. İlk örnekteki Farsça terkip yapısı ve üçüncü örnekteki ism-i mensub eki bu cinası oluşturmada ayrıca dikkati çekmektedir:

İşidün dahi acâib kudreti Kudret-i Hak'dan tutun hem ibreti	207	(قدرت(ی))
Toldı küffârın içi vü taş ı gam Urdı her biri bana taş ı hem	262	(طاشی)
Hulkı anun cümle Kur'ân hulkı'dı Ana ol hulkun kamusu hulkî'di	410	(خلقیدی)
Odlara yaksun odun için taş ın Taş lara döğsün anun'çün taş başın	507 ⁵	(طاش)

2.1.1.2. Müstevfâ Cinas

Cinası meydana getiren kelimelerden biri isim biri fiil olduğu zaman karşımıza çıkan cinas türüdür (Kılıç, 1993: 13). *Vesîletü'n-necât*'ta müstevfâ cinasın mümâsil cinastan daha çok olduğu görülür. Metnin hemen başında üçüncü teklik şahıs zamirinin yönelme çekimi olan “aňa”(ona) ile añ- fiilinin 3. teklik şahıs istek kipinde çekimi olan “aňa” cinaslı olarak kullanılır:

Allah adın her kim ol evvel aňa Her işi âsân ide Allâh aňa	2	(آکا)
---	---	-------

Aynı “aňa/aňa” şeklindeki cinaslı kullanım metin boyunca 4 farklı beyitte⁶ daha kullanılmıştır.

Müstevfâ cinasların büyük çoğunluğunu teşkil eden kelimeler ise zamir veya sıfat olarak kullanılabilen “ol” ile “ol-“ fiilidir. *Vesîletü'n-necât*'ta bu ikili kullanımla kurulmuş ahenkli ve anlamca zengin pek çok örneğe rastlamak mümkündür:

Bunlar olmasa yine ol ol idi Her neye kim “ ol ” didi ol ol ıdı	63	(اول)
---	----	-------

verilecektir. Ayrıca cinaslı kelime veya kelimeler daha açık görülmesi için koyu yazıyla verilecektir.

5 Tespit edilen diğer tam mümâsil cinas örnekleri şu numaralı beyitlerde yer almaktadır: 427, 682, 710.

6 “aňa/aňa” şeklindeki müstevfâ cinasların kullanıldığı diğer beyit numaraları şunlardır: 37, 483, 731, 732.

Bunca varlığa sebep hem ol imiş Âlem ol olduğu için ol muş	111	(اول)
Her ki âkıldür sözümi anlar ol Âkıl ol dahi sözümi anlar ol	133	(اول)
Didi ol tağa ki iy tağ sâkin ol Sâkin oldı tutdı anun emrin ol	323 ⁷	(اول)

Yukarıda belirtilen kelimelerin dışında anlama büyük katkı sağlayan, muhatabın üzerinde ilk bakışta bile etki bırakan müstevfâ cinas örnekleri bulunur. Aşağıdaki beyitlerde kelimelerin sadece yalın hallerinin değil yapım veya çekim ekleriyle çeşitlenmiş şekillerinin de cinaslı söyleyişi ortaya koymada ne kadar etkili olduğu görülecektir:

Der lese güller olurdu her deri Hoş derer lerdi der inden gülleri	317	(در)
Söyledi avcında taşa geldi taş Taş degülse 'ışka gel sen dahi taş	329	(طاش)
Aybın ayruğun ko sen aybunu gör Cennet olmak diler isen sana gûr	451	(کور)
Nâzenîn ömri kamu virdüm yile Nefsüm arzûlarına yile yile	459	(بيله)
Tanrı emrini getürdi yirine Her kim anı tutmaz ise yirine	501	(بيرينه)
İşbudur hâli cihânun bilüñüz Ger sizün var ise akl u bilüñüz	671 ⁸	(بيلكز)

2.1.2. Yapısına Göre

Cinaslı kelimeler gramer sınıfına göre tasnif edildiği gibi kelimelerin tek veya birden fazla oluşuna göre de ele alınır.

2.1.2.1. Basit Cinast

Dört benzeme yönü de birbiriyle ortak olan tam cinaslı kelimelerin eğer her ikisi de tek

7 “ol/ol-“ kelimeleriyle kurulan diğer müstevfâ cinas örnekleri şu numaralı beyitlerde yer almaktadır: 27, 66, 182, 178, 195, 258, 260, 261, 267, 318, 320, 337, 523, 525.

8 Bunların dışında müstevfâ cinas örneklerinin yer aldığı diğer beyit numaraları şunlardır: 436, 677, 693.

bir kelimededen meydana gelirse buna basit cinas denir (Kılıç, 1993, s. 13). Aslında yukarıda sıralanan mümâsil ve müstevfâ cinas örnekleri aynı zamanda basit cinasa da örnektir. Bu yüzden basit cinas örneği ihtiva eden beyit numaraları mümâsil ve müstevfâ cinas başlıkları altındakinden farklı değildir. *Vesîletü'n-necât*'tan basit cinasa şu örneği vermek yeterli olacaktır:

Eyle âh eyleyelüm kim ger taşa	(طیشه)
İRse odı kaynaya ol taş taşa	693

2.1.2.2. Mürekkeb Cinaz

Cinaslı kelimelerden biri veya her ikisi birden çok kelimededen oluşursa buna mürekkeb cinas adı verilir. *Vesîletü'n-necât*'ta mürekkeb cinasın da pek çok örneğine rastlanır. Bu örneklerde Türkçenin yanında Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin çeşitliliğinden yararlanılmıştır. Mürekkeb cinas üç farklı başlık altında ele alınır:

2.1.2.2.1. Müteşâbih Cinaz

Yazılışları aynı olduğu halde cinaslı kelimelerden biri veya her ikisi birden çok kelimededen meydana gelen cinas türüdür (Kılıç, 1993: 13). *Vesîletü'n-necât*'ta müteşâbih cinas örnekleri diğer mürekkeb cinas çeşitlerine göre nispeten daha azdır. Müteşâbih cinasa örnek beyitler şunlardır:

Ger nazar kılsalar eksük sözine	(اكسك سوزينه)
Uğramayalar bir eksüksüzine	44
Kimse hakkında dime hiç ayb söz	(عيب سوز)
Çün degülsin sen dahı hiç aybsuz	453
Ol kim ana vâcib idi işledi	(اشله دی)
Ümmet isen ol didüğün işle di	502
Ol zamandan berü ol od yanadur	(يا نهدر)
Şimdi canlarda pes ol od yâ nedür	636

2.1.2.2.2. Mefrûk Cinaz

Cinaslı kelimelerin imlalarındaki farklılıkla meydana gelen cinas türüne mefrûk cinas denir (Kılıç, 1993: 13). Mefrûk cinastaki farklılık yalnızca imladan kaynaklandığı için tam cinas başlığı altında değerlendirilir. İmladaki farklılık da genellikle yapım ve çekim eklerinde kendini gösterir. *Vesîletü'n-necât*'ta “ol/ol-“ kelimesiyle kurulan ve uyumu sağlamak için kafiyenin zorlandığı aşağıdaki beyitlerde karşımıza çıkan cinas türü mefrûk cinastır:

Bunlar olmasa yine ol ol idi	(اولیدی/ اول ایدی)
Her neye kim “ol” didi ol oldı	63

Bunca varlığa sebep hem **ol imiş** (اولیمش / اول ایمش)
 Âlem ol olduğu için **olmuş** 111

Aşağıdaki örnekte mefrûk cinas medli hece yardımıyla meydana gelmiştir:

Pes bu varlıktan aceb **maksûd ne** (مقصودینه / مقصود نه)
 Işk ile dinle iriş **maksûdına** 64

Türkçe kelime gruplarıyla kurulan mefrûk cinas örnekleri şunlardır:

Bir dir isen girü on **işidesin** (ایشیدسن / ایش ایدسن)
 Dimesen Hakk'a yarar **iş idesin** 455

Hem yazuklaruma **sağış** yok-durur (صاغش / صاغ ایش)
 Cümle işlerimde **sağ iş** yok-durur 465

Aşağıdaki örneklerdeyse daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe ifadelerle benzerliğinden yararlanılmıştır:

Kılmağıl hiç kimse aybına **nazar** (نظر / نزار)
 Sana ayruk kişi aybindan **ne zar** 450

Her nefesde iledüm ben bir **günâh** (گناه / گون آه)
 Bir günâh için dimedim bir **gün âh** 464

2.1.2.2.3. Merfû Cinasi

Birbiriyle dört benzerlik yönünden uyumlu olan ifadelerden birinin tamamı diğer uyumlu iki kelimenin bir parçası olarak kullanılmışsa buna merfû cinas adı verilir (Bilgegil, 1989, s. 314). Bu cinas çeşidinin tam olmayan cinaslardan mutarraf ve mükerrer cinaslarla olan farkları kaynaklarda açıkça belirtilmez. Bu yüzden adı geçen cinas türleriyle karıştırılması mümkündür. *Vesîletü'n-necât*'taki "Muhammed anesi" kelime grubuyla "dânesi" kelimesi arasındaki benzerlik merfû cinasa verilecek başarılı bir örnektir:

Âmine Hatun Muhammed **anesi** (...د آنسی / دانسی)
 K'ol sadefdén oldu ol dür **dânesi** 142

Bunun dışında Türkçenin farklı yapılarıyla kurulmuş aşağıdaki merfû cinas örneklerinde "yol" kelimesinin kullanımı dikkati çekmektedir. Diğer kelimenin sonundaki "ی" harfî merfû cinası tamamlayan sesi verir. Ancak bu örneklerdeki ahengi merfû cinastan çok diğer seslerin sağladığı görülür:

Ölmeyüp İsa göğe bulduğu **yol** (یول / ...ی اول)
 Ümmetinden olmağ için **idi ol** 79

Göklere hem nice seyrân kıldı ol Hak Teâlâ hazretine buldı yol	347	(ی اول / یول...)
Gayr- Hak kalbine bulmaz idi yol Şöyle kim Hak ışıki'la tolmişdi ol	418	(یول / ... ی اول)
Mustafâ kavlini tut hoş toğrı ol Toğrulukdur Hakk'a varan toğrı yol	456	(ی اول / یول...)

2.2. Tam Olmayan Cinaz

Tam cinastaki dört benzerlik yönünden birinin eksik olduğu durumda karşımıza çıkan cinaz türüdür. Buna cinaz-ı gayr-ı tam da denir (Kılıç, 1993, s. 13). Bütün yönleriyle birbirine uyumlu kelimeler olmadığı için bu tür cinazların daha çok ahenge katkı sağladığı görülür. Müellifin üzerinde bizzat uğraştığı anlaşılan, anlamı doğrudan şekillendiren tam cinazların yanında *Vesîletü'n-necât*'taki tam olmayan cinazlar da daha çok ahengi güçlendirmektedir. Bu yüzden anlamın nispeten ikinci planda olduğu tam olmayan cinazlar mevlid metninde çok daha fazladır. Bu cinaz türleri de kaynaklarda belirtilen alt başlıklar altında ele alınacaktır.

2.2.1. Nâkis Cinaz

Cinazlı kelimelerdeki farklılığın harf sayısından kaynaklandığı türe nâkis cinaz adı verilir (Kılıç, 1993: 13). Nâkis cinaz fazladan harflerin bulunduğu yere göre farklı farklı isimlendirilir.

2.2.1.1. Mutarraf Cinaz

İki cinazlı kelimedenden birinin başında fazladan harf veya harflerin bulunduğu durumda karşımıza çıkan cinaz türüne mutarraf cinaz denir (Bilgegil, 1989, s. 315). Aslında bu durum doğrudan kafiye ile ilgili bir durumdur. Mutarraf cinaz *Vesîletü'n-necât*'ta en sık karşılaşılan ikinci sıradaki cinaz türüdür. Bu tür cinazların da anlamdan ziyade ahengi güçlendirdiği görülür. Cinazı anlam ve ses bakımından cazip kılan özelliklerin tamamını barındırmadığı için çok kıymetli olduğunu iddia etmek güçtür. *Vesîletü'n-necât*'taki bazı mutarraf cinaz örneklerini aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür:

Her ne dürlü kim sa' âdet var-durur Yahşi huy u görklü âdet var-durur	71	(سعادت / آدت)
Kim ki dinlerse bu sözi ışıki- la Lâcerem Tanrı ana rahmet kıla	154	(عشقیله / قبيله)
Didi gördüm ol habîbün anesi Bir aceb nur kim güneş perv ânesi	189	(آنهسی / پروانهسی)

Varduğınca ol maraz oldu katı	(قتی / طاقتی)
Tâat için kalmadı hiç tâkatı	525
Görmediler anda çün Peygamber'i	(پیغمبری / بری)
Canlarından her biri oldu berî	537 ⁹

2.2.1.2. Müşevveş Cinas

Telhis¹⁰ ve ona bağlı kitaplarda özel bir adla belirtilmeyen bu cinas türünde cinaslı kelimelerden birinin ortasında fazladan bir harf bulunur (Bilgegil, 1989: 416). Bu cinas türünün de anlamı doğrudan şekillendirdiğini iddia etmek güçtür. *Vesîletü'n-necât*'ta müşevveş cinas türüne de örnek olacak pek çok beyit yer almaktadır. Bazı müşevveş cinas örnekleri aşağıdaki beyitlerde görülebilir. Örneklerde Arap harfli yazımın esas alınması gerektiği ve bazı seslerde Türkçe telaffuzun tercih edildiği unutulmamalıdır.

Tutun imdi can kulağın bu söze	(سوزه / سزه)
Tâ beyân idem bu sözi hoş size	118
Bu Süleyman nice medh itsün anı	(مدح / مداح)
Çünkü meddâh dur anun ol Ganî	181
Uruldı cânda nevbet-i şer'-i Muhammedî	(جان / جانان / جنان)
Toldı cenân cinân ına ezhâr-ı Mustafâ	279
Mu'cizâtın dinlenüz şevk ile hoş	(خوش / خروش)
Tâ ki akl u cân kıla cûş u hurûş	293
Barmağından çeşmeler akıtdı hem	(هم / حشم)
İçdi andan cümle-i hayl ü haşem	325
Bu nesâyih kim direm kılun kabûl	(قبول / قول)
Olasız Hazret'de tâ makbûl kul	680 ¹¹

2.2.1.3. Müzeyyel Cinas

Cinaslı lafızlardan birinin sonunda fazladan bir harf bulunduğu zaman meydana gelen cinas türüne müzeyyel cinas denir (Bilgegil, 1989, s. 315). Müzeyyel cinaslardaki harf fazlalığının

9 Bu örnekler dışındaki mutarraf cinas örneklerinin yer aldığı beyit numaraları şunlardır: 7, 82, 178, 256, 264, 265, 274, 292, 324, 334, 343, 344, 353, 356, 376, 405, 432, 469, 484, 496, 506, 512, 513, 532, 535, 538, 595, 609, 612, 613, 637, 656, 662, 667, 675, 681, 683, 694, 717.

10 Tam adı *Telhisü'l-miftâh* olan *Telhis*, Sekkâki'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belagata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) tarafından yapılan muhtasarıdır (Benli, 2020: 20). Eser, Türk edebiyatındaki belagat çalışmalarında önemli bir referans kaynağı olmuştur.

11 Müşevveş cinasla örnek kelimeleri ihtiva eden diğer beyit numaraları şunlardır: 457, 466, 599, 629, 672, 723.

umumiyetle Türkçe çekim ekleriyle, Arapça müenneslik ekiyle ve benzer yapılarla sağlandığı görülür. Bununla birlikte birbirinden tamamen farklı kelimelerle de müzeyyel cinaslar meydana gelebilir. *Vesiletü 'n-necât'* taki müzeyyel cinasların Türkçe çekim ekleriyle kurulduğu görülür. Aşağıdaki beyitlerde müzeyyel cinas örnekleri görülmektedir:

Haşre dek ger dinilürse bu kelâm Nice haşr ola bu olmaya temâm	33 ¹²	(حشره / حشر)
Her kişi kim ola ol eksüksüz er Kılmaz ol hiç kimse aybına nazar	47	(اول / اوله)
Didi ol tağa ki iy tağ sâkin ol Sâkin oldu tutdı anun emrin ol	323	(طاغه / طاغ)
Söyledi avcında taşa geldi taş Taş değülse ışka gel sen dahi taş	329 ¹³	(طاشه / طاش)

2.2.2. Mütেকârib Cinaz

Cinaslı kelimelerdeki farklılığın harf ayrılığından kaynaklandığı nâkıs cinas türüne mütেকârib cinas denir (Bilgegil, 1989, s. 316). Harf ayrılığı cinaslı kelimelerin başında, ortasında veya sonunda olabilir. Farklı olan harflerin mahreçlerinin yakınlığına veya uzaklığına göre iki başlık altında ele alınır:

2.2.2.1. Muzâri‘ Cinaz

Cinaslı kelimelerdeki farklı olan harflerin mahreçlerinin birbirine yakın olmasıyla meydana gelen türe muzâri‘ cinas denir. Daha çok Arapça kelimeler üzerinde görülür. Aslında bu tarz kelimelerin Türkçede aynı telaffuzla seslendirildiğini eklememiz gerekir. Türkçe kelimelerdeki mahreç farklılıkları ise kalınlık incelik veya sesli harf farklılıklarıyla kendini göstermektedir. *Vesiletü 'n-necât'* ta bu cinas türüne pek çok örnek bulmak mümkündür. Mevlid metnindeki muzâri‘ cinasların anlamı doğrudan şekillendirmediği gibi ahengi çok fazla etkilediği de söylenemez. *Vesiletü 'n-necât'* ta yer alan bazı muzâri‘ cinas örnekleri aşağıdaki beyitlerde görülecektir:

Ol vasiyyet kim direm her kim tuta Misk gibi kokusu canlarda tüte	36	(طوته / توته)
Ger Muhammed gelmeseydi âleme Tâc- izzet inmez idi Âdem'e	76	(آلمه / آلمه)

12 Bu beyit *Vesiletü 'n-necât'* ta bölüm sonlarında aynı şekilde şu numaralı beyitler olarak da karşımıza çıkar: 102, 140, 183, 249, 337, 398, 487, 669.

13 Yukarıda belirtilenlerden başka diğer müzeyyel cinas örneklerinin yer aldığı beyit numaraları şunlardır: 66, 99, 158, 182, 449, 623, 693.

Anun için oldu bu varlık kamu	(قامو / طامو)
Ay u yıldız yir ü gök uçmak tamu	90
Bu gelen kna devr ider felek	(فلك / ملك)
Yüzine mütâkdur ins ü melek	204
Toldı küffârün içi vü taşı gam	(غم / هم)
Urdu her biri başına taşı hem	262
Ümmet oldur kim anun yolın vara	(واره / ویره)
Hak yolına cümle-i varın vire	436
Anda gördüğince ol hiç akl u fehm	(فهم / وهم)
İrmedi irmeyiserdür cümle vehm	391
Her amel kim kılmışam mastûrdur	(مستوردر / مستورد)
İlle Hak lûtfi ile mestûrdur	475 ¹⁴

2.2.2.2. Lâhık Cinas

Cinası meydana getiren kelimelerdeki başta, ortada veya sonda görülen, benzer olmayan mahreçli harflerle kurulan cinas türüne lâhık cinas denir (Bilgegil, 1989, s. 317). Mahreçlerin farklılığı sebebiyle cinaslı kelimeler arasındaki ahenkli telaffuz daha da azalmaktadır. Özellikle kafiyelerde bu cinas türünün çok fazla yer aldığı görülür. *Vesîletü'n-necât'* ta en çok karşılaşılan cinas türü de lâhık cinastır. Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerle bu cinas türünde pek çok örnek bulabilmek mümkündür. Aslında cinastan ziyade kafiye kurmada işe yarayan lâhık cinas örneği kelimeler cinasa bakan yönüyle doğrudan anlamı şekillendiren bir özelliğe sahip değildir. *Vesîletü'n-necât'* taki bazı lâhık cinas örnekleri aşağıdaki beyitlerde yer almaktadır:

Dahi her kime ki ire bu Kitâb	(كتاب / عتاب)
Kılmaya bize hatâsiyçün itâb	41
Şâiri gibi bunun eksüğü çok	(چوق / یوق)
Olmaya bir beyti kim eksüğü yok	43
Çünkü Hak evvelliğın bildün 'ayân	(عیان / بیان)
Dinle imdi kılayın sun'ın beyân	65
Mustafa'yı kendüye kıldı habîb	(حبيب / طيبب)
Cümle derdlülere ol oldu tabîb	70

14 Muzâri' cinasına örnek kelimelerin görülebileceği diğer beyit numaraları şunlardır: 101, 119, 122, 163, 173, 176, 177, 235-236, 267, 270, 273, 289, 371, 427, 447, 454, 494, 585, 602, 616, 644, 655, 714.

Hak Teâlâ çünkü kendi diledi Pâdişahlığın bu âlem biledi	104	(دیلدی / بیلدی)
Dahi ol nur nice nakl itdüğünü Kimlere gelüp kime gıtdüğünü	116	(ایتدکنی / کیتدکنی)
Râviler virdi haberler hem bize Biz dahi yazduk u eydürüz size	148	(بزه / سزه)
Ol habîb ü ol hasîb ü ol nesîb Ol münîb ü ol tabîb ü ol hatîb	177	(حبیب / حسیب / نسیب / طیب / خطیب)
Hem bular dahi ziyaret kıldılar Ol Resûl-i Hak bu-durur bıldiler	259	(قیدیلر / بیلدیلر)
Ana taparlar idi ol kavm-i şûm Hiç olup ol od söyündi sanki mûm	267	(شوم / موم)
Her birinün yitdüğince takati Haşr olunca uş bulardur tâ'ati	377	(طاقت / طاعت)
Tanrı'nun adını zâkirdi müdâm Her ne Hak'dan gelse şâkirdi müdâm	428	(ذاکردی / شاکردی)
Kalmış idi cümle öyle çâresüz Yoğ ıdı hiç bir yüreği yâresüz	660 ¹⁵	(چارمسز / یارمسز)

2.2.3. Mükerrer Cinas

Müzdevic cinas veya müredded cinas olarak da adlandırılan bu cinas türünde cinaslı kelimelerden biri diğerinin son hecesiyle dört hususta benzerlik gösterir (Öztoprak, 1999, s. 153). Cinaslı kelimelerin ikisi de mısra sonunda yer alır (Said Paşa, 1305, s. 376). Anlamı doğrudan şekillendirmeyen bu tür cinasın ahenk bakımından başarılı örneklerine *Vesiletü'n-necât*'ta rastlamak mümkündür. Ahengi güçlendiren aşağıdaki örnekler mükerrer cinasın mevlid metnindeki kullanımı hakkında bir fikir verecektir:

Âdem'e kıldı ferîştehler sücûd Hem ana çok kıldı ol lûtf ıssı cûd	120	(سجود / جود)
--	-----	--------------

15 *Vesiletü'n-necât*'taki diğer lâhik cinas örnekleri şu numaralı beyitlerde yer almaktadır: 46, 61, 67, 100, 109, 114, 123, 130, 134, 139, 149, 173, 176, 186, 187, 193, 201, 257, 263, 269, 288, 290, 295, 299, 306, 320, 331, 332, 340, 345, 358, 361, 362, 395, 401, 402, 408, 409, 420, 424, 429, 435, 444, 449, 452, 463, 470, 4711, 473, 481, 482, 486, 491, 500, 503, 507, 522, 525, 530, 531, 543, 557, 566, 572, 581, 583, 584, 587, 589, 601, 605, 611, 614, 630, 635, 665, 674, 678, 688, 690, 691, 692, 699, 702, 703, 705, 707, 719, 725.

Ulu devlet buldun iy dildâr sen Toğısardur senden ol hulk hasen	202	(سن / حسن)
Gerçi cümle nûr idi ol pak zât İlle her uzvında vardı mu'cizât	294	(ذات / معجزات)
Çünkü açıldı maânî pususı Geldi irişdi bölük bölük susu	407	(پوصوصی / صوسی)
Muzhir-i Hak mazhar-ı envâr idi Cümle Lûtf-ı Hak özinde var idi	413	(انوار / وار)
Bahr-i ilm ü hilm ü kân-ı cûd idi Her sa'adet anda hem mevcûd idi	414	(جود / موجود)
Bize ger rahmet kıl u ger oda yak Gitmeyiserüz kapundan bir ayak	708 ¹⁶	(یاق / آیاق)

2.2.4. Muharref Cinas

Cinaslı kelimeler arasındaki farklılığın sadece hey'et denilen harekeden kaynaklandığı cinas türüne verilen isimdir. Harflere ait hey'et ihtilafı dışında aslında tam cinasa benzer (Bilgegil, 1989, s. 319). Arapça kelimelerle yapılan muharref cinaslarda esas olarak aynı kökler kullanılacağı için bunların anlama da katkı sağladığı görülmektedir. *Vesîletü'n-necât*'ta yer alan aşağıdaki beyitler muharref cinasın başarılı örneklerini ihtiva eder:

Hulk idi dâim işi bu halk ile	412	(خلق / خلق)
Halkı hod kul kılmış idi hulk ile		
Bir nefes nefis arzusına uymadı	423	(نفس / نفس)
Gaflet uykusına talup uy'madı		
Kibr hem-reng-i gebirdir yazıda	445	(کبر / کبر)
Gebr olup kibr ehli kaldı yazıda		

Aşağıdaki beyitte yer alan zamir ve çekimli fiilin oluşturduğu muharref cinas oldukça başarılı bir örnek olarak dikkati çekmektedir:

Ger inayet irmeye senden bize	700	(بزه / بزه)
Yir ü gök ehli kamu bizden beze		

16 *Vesîletü'n-necât*'taki diğer mükerrer cinas örnekleri şu numaralı beyitlerde yer almaktadır: 143, 309, 322, 621, 687.

2.2.5. Kalb Cinas

Dört benzerlik yönünden sadece harflerin sıralanışında ihtilaf olan kelimelerle meydana gelmiş cinas türüdür. Harflerin sıralanışı tam tersi olabileceği gibi değişiklikte karışık bir sıralama da takip edilebilir (Saraç, 2011, s. 247). Kalb cinası, cinas başlığı altına almadan müstakil bir söz sanatı olarak kabul eden kaynaklar da bulunmaktadır. Kalb cinas doğrudan anlam üzerinde etkili olmasa da ahenge katkı sağlamaktadır. *Vesîletü'n-necât*'ta kalb cinasının tespit edebildiğimiz sadece 3 örneği bulunmaktadır.

Cümle-i aslâb u erhâmndan o nûr Cilve vü cevlân ile kıldı ubûr	135	(جلوه / جولان) (ج-ل-و / ج-و-ل)
Âmir ü nâhî karîb ü hem mücîb Hâfz u vâiz ekûr u hem rakîb	175	(ق-ر-ب / ر-ق-ب) (قريب / رقيب)
Hâşa lûtfından ki mahrûm eyleye Afv ide cürmümi merhûm eyleye	478	(محروم / مرحوم) (ح-ر-م / ر-ح-م)

2.2.6. Hattî Cinas

Cinas-ı tashîf veya cinas-ı musahhaf adı da verilen bu türde, cinaslı kelimeler arasındaki ayrılık Arap harflerine göre nokta farklılığından meydana gelir (Bilgegil, 1989, s. 319). Daha genel bir yaklaşımla bakılırsa muzârî ve lâhik cinastan çok da farklı olmadığı görülür. Dolayısıyla bunların aynı zamanda birer mütekârib cinas olduğu söylenebilir. *Vesîletü'n-necât*'taki hattî cinas örneklerinin müellif tarafından bizzat nokta eksikliği/fazlalığı kaygısıyla meydana getirildiğini iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Mevlid metnindeki hattî cinas örnekleri daha çok “baş(باش)”, “yaş(ياش)”, “taş(طاش)” gibi Türkçe kelimelerle kurulmuştur. Bundan başka “göz(گوز)”, “gör(گور)”, “bak-(باق)”, “yak-(ياق)” gibi kelimelerle de hattî cinas meydana gelmektedir. Buna verilecek iki beyit örneği meselenin anlaşılması için yeterli olacaktır:

Suların gözünden akup kanlu yaş	508	(ياش / باش)
Bağrı pûlâdun delinüp ola baş		
Halkı gark kılmış idi göz yaşları		(ياشلىرى / طاشلىرى)
Âh odı yakmışdı tağ u taşları	632 ¹⁷	

2.2.7. Darbî Cinas

Mühmeliye cinas da denilen bu türdeki cinaslar pekiştirmeli sıfatlarla veya ikileme niteliğindeki kelimelerle yapılır. Bu tür cinasların temelde olduğu bazı şiirler de bulunmaktadır. Darbî cinas pekiştirmeli sıfat olan “büs bütün”, “kap kara”, “tas tamam” gibi ifadelerle kurulabileceği gibi ikileme veya ikileme gibi kullanılan “eyler meyler”, “desti mesti”, “zâlim mâlim”, “felek melek” gibi kelimelerle de meydana getirilebilir (Dilçin, 2009, s. 480). Darbî

17 *Vesîletü'n-necât*'taki diğer hattî cinas örneklerinin yer aldığı beyit numaraları şunlardır: 271, 298, 651, 659.

cinas yapılarının anlamı pekiştirmeye yaradığı ve ahenge katkı sağladığı açıkça görülür. Ancak diğer cinas türleriyle kıyaslandığı zaman özellikle pekiştirmeli sıfatlarla kurulan yapıların cinas sanatıyla ne kadar örtüştüğü konusu üzerinde yeniden düşünmek gerekir. *Vesiletü'n-necât'*ta bahsedilen darbî cinasa örnek tespit edilememiştir.

SONUÇ

Seslerin, kelimelerin ve ifadelerin farklı yönlerden benzerliğiyle kurulan cinas Türk şiirinde tarihî dönemlerden itibaren kullanılmaktadır. Cinasın bu kadar yaygın oluşu, onun bir edebî sanat olarak ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Lafzî yani sözle ilgili sanatlardan biri olarak kabul edilen cinas söz sanatlarındaki en geniş başlığa sahiptir. Osmanlı şiirinin kaynaklarından olan Arap belagati çerçevesinde incelenen cinasın oldukça detaylı bir tasnife tabi tutulduğu görülür. Bu tasnifte kelimelerin ve ifadelerin Arap harflerine göre yazımının esas alınması gerektiği unutulmamalıdır.

Cinas konusunda ilk olarak vücûh-i erbaa denilen dört benzerlik yönü üzerinde durulur. Harflerin cinsi, sayısı, hey'eti (harekesi) ve sıralanışı bakımından birbiriyle uyumlu olan cinaslara *tam cinas*, bu dört yönden birisi eksik olduğu zaman buna da *tam olmayan cinas* adı verilir. Her iki cinas çeşidi de farklı yönler çerçevesinde çeşitli alt başlıklara sahiptir. Arap belagatine dayalı tasnifte kaynaklar büyük oranda birbiriyle örtüşür. Tanzimat sonrasında karşılaşılan Batı kaynaklı retorik yaklaşımla cinasa olumsuz bir tavrın hâkim olduğu görülür. Cinasın alt başlıklarındaki pek çok benzerlik cinas kabul edilmediği gibi cinasın kendisi de büyük oranda hüner gösterisinden ibaret sayılır. Diğer bazı sanatlarla karıştırılan, sınırları tam çizilememiş *manevî cinastan* da bu dönemde bahsedilir. Fakat Osmanlı edebî metinlerinin incelenmesinde klasik tasnifin daha kullanışlı olduğu açıktır. Cinas olarak kabul edilen bazı benzerlikler her ne kadar edebî açıdan kıymetli olmasa da Türk şiir diline yaptığı katkı bakımından büyük bir öneme sahiptir. Cinasın ses temelli yeni bir tasnifinin yapılması ise günümüz Türkçe metinleri için bir zaruret olarak değerlendirilebilir.

Süleyman Çelebi'nin 1409 yılında telif ettiği *Vesiletü'n-necat* adlı mevlid metni muhtevası yanında söyleyiş bakımından da çok önemli bir eserdir. Türk kültür ve edebiyatında canlılığını koruyan bu eserin söyleyişindeki etkiyi kuvvetlendiren unsurlardan birinin cinaslar olduğu farklı kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte *Vesiletü'n-necât'*taki cinaslar bir bütün halinde ilk kez bu çalışmada ele alınmıştır.

732 beyitlik *Vesiletü'n-necât'*ta 288 adet cinas tespit edilmiştir. *Tam olmayan cinaslar* metin içinde büyük bir çoğunluğa sahiptir. En çok karşımıza çıkan cinas türü harf farklılığına dayanan *mütekârib cinas*lardan 102 adetle *lâhık cinas* olmuştur. Metinde *darbî cinas* örneğine ise rastlanmamıştır. Büyük çoğunluğu teşkil eden *tam olmayan cinaslar*a bakıldığında bunların anlamdan ziyade ahenge katkı sağladığı görülür. 58 tane örneğine rastlanan *tam cinaslar* ise ahenkli bir söyleyişle birlikte anlamı da doğrudan şekillendirici bir özelliğe sahiptir. Kaynakların *Vesiletü'n-necât'*ın bir üslup özelliği olarak belirttiği cinaslar özellikle *tam cinaslar* olmalıdır. Çünkü bu cinas örnekleri, metni ilk okuyuşta kendisini belli etmekte ve anlamı zenginleştirerek

kuvvetlendirmektedir. *Vesiletü'n-necât*'taki cinaslı ifadelerin tamamı ortaya koyulduğunda bu metnin cinas bakımından zengin ve nitelikli olduğu sonucuna ulaşılır.

Ayrıca cinaslı kelimelerin büyük oranda mısra sonlarında yer aldığı görülür. Bu durum doğrudan kafiye ile ilgilidir. *Vesiletü'n-necât*'taki cinasların durumu mevlid metninin kafiye bakımından ne kadar güçlü olduğunu da göstermektedir.

Vesiletü'n-necât'taki cinas kullanımının tespit edildiği bu çalışma Süleyman Çelebi'ye ait eserin Türk mevlid edebiyatındaki tesir sahasını daha açık bir şekilde belirleyecek kıyas yönlerinden birini de ortaya koymaktadır. Diğer mevlid metinleriyle kıyaslamada cinas kullanımına da dikkat edilmesi somut verilerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Ahmed Cevdet (1323). *Belâgat-ı 'Osmâniyye*, İstanbul: Tefeyyüz Kitâbhânesi.
- Akkuş, M. (2016). "Vesiletü'n-Necât", *mevlid külliyyâtı - Süleyman Çelebi Vesiletü'n-Necât ve tercümelere*-I-, Editör: Bilal Kemikli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 79-105.
- Ateş, A. (1954). *Süleyman Çelebi Vesiletü'n-necât mevlid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Benli, M. S. (2020). Miftâhu'l-ulûm. *TDVDİA*, XXX, 20-21.
- Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri (belâgât)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eliaçık, M. (2013). Bazı belagat kitaplarında tecnis hakkında bir araştırma. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 75-86.
- Eroğlu, S. (2007). Vesiletü'n-Necât'ta ahenk unsurları. *Süleyman Çelebi ve mevlid yazılışı, yayılışı ve etkileri* içinde (s. 219-234). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Ersoy, E. (2007). Fatih devrinde cinas ustası bir şair: Hafî. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (11), 195-216.
- Kaya, H. (2019). Zati'nin gazellerinde cinas ustalığı. *Osmanlı edebî metinlerinin anlam dünyası sempozyumu (12-13 Mayıs 2017)* içinde (s. 105-127). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, H. ve K. Yetiş (1993). Cinaz. *TDVDİA*, VIII, 12-14.
- Köksal, M. F (2011). *Mevlid-nâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Macit, M. (2016). *Divan şiirinde âhenk unsurları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Mum, C. (2010). Bir belâgat terimi olarak cinâs-ı manevî. *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 435-444). 15 - 16 Mayıs 2009, Adıyaman.

- Özarslan, M. ve H. Aldemir (2018). Âşık tarzı şiir geleneğinde tecnis. 9. Milletlerarası Türk halk kültürü kongresi. <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-asiktarzi/> [Erişim Tarihi: 20.07.2022]
- Öztoprak, N. (1999). Halk ve divan şiirinde cinas sanatının karşılaştırılması üzerine bir deneme. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (1), 151-157.
- Pekolcay, N. (2004). Mevlid. *TDVİA*, XXIX, 485-486.
- Pekolcay, N. (2005). *Mevlid Süleyman Çelebi*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Said Paşa (Diyarbakırlı) (1305). *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul: Asır Kütüphanesi.
- Saraç, M. A. Y. (2011). *Klâsik edebiyat bilgisi belâgat*, İstanbul: Gökkubbe.
- Sultanzade, Vugar (2021). Garib-nâme'de cinaslar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (71), 165-192.
- Tâhir-ül Mevlevî (1994). *Edebiyat lügati*. (K. E. Kürkçüoğlu, Haz.) İstanbul: Enderun Kitabevi
- Timurtaş, F. K. (1990). *Mevlid (Vesîlet-ün-Necât) Süleyman Çelebi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.